

A boszniai pokol ösvényein

Az augusztusi nap már annyira megperzselte a füvet, hogy a szárazságtól töredezett az utak mentén. Lépteink alatt a gránatok nyomai, mint valami furcsa spirális virágok ékeskedtek. A levegő reszketett az augusztusi kánikulától.

Ülünk Murát szomszéd meg én a házunk előtti lépcsőn, némán figyelve a szél játékát a csörgedező száraz levelekkel. Nagyokat hallgatunk. Hallgatunk arról, hogy mi történik körülöttünk, hiszen mindezt annyiszor elmeséltük már egymásnak.

A házunkhoz vezető úton két civil ruhás felfegyverzett embert pillantunk meg, minden katonai jel nélkül, nem lehet tudni, milyen alakulathoz is tartoznak.

Megállnak előttünk, köszönés nélkül megkérdezik:

– Ki itt a Rajko ?

Kicsit zavartan felelek: - Én vagyok.

Mire rám parancsolnak: - Velünk jössz azonnal.

Tudva, hogy a háború miatt minden hatvan évnél fiatalabb férfi köteles a frontvonalra menni, idejében beszereztem az igazolást, hogy nem vagyok katonaköteles fiatalkori betegségem miatt, ezért megkértem őket, engedjék meg, hogy bemenjek a házba a bizonylatért, mert feltételeztem, hogy az első frontvonalra akarnak vezetni. Bemegyek, megkeresem az igazolást. Bezárom az ajtót, de csak most veszem észre, hogy a lábamon papucs maradt, kérem, engedjék meg, hogy cipőt húzzak, mire a válasz: - Nincs most arra idő. Indulj el előttünk! - parancsoltak rám.

Megindultam. Lopva Murát szomszédra pillantottam, de csak némán nézett maga elé, mintha nem akarná észrevenni, mi történik.

Bátran lépkedtem, minden félelem nélkül, azt gondolva, kihallgatásra visznek a rendőrségre a fegyver miatt, amit házról házra járva kerestek.

Nekem volt egy pisztolyom, engedéllyel, melyet nem adtam át. Félttem, hogy ezt tudták meg a rendőrségi dokumentumokból.

Odaértünk a rendőrállomásra, én a folyosón várakoztam, kísérőim pedig bementek egy irodába.

Az idő múlt, rám senki ügyet sem vetett. Nem hívtak.

Kezdtém félni, mi minden történhet velem. A hosszú folyosón megjelent egy rendőr, nagyon megörültem neki, mert ismerősöm volt, akivel együtt jártunk német nyelvtanfolyamra. A tanfolyamon nagyon összebárátkoztunk, kedves fiú volt.

Jasmin - fordultam hozzá – kérlek, nézz utána, mi lesz velem.

De ő csak elvonult mellettem, közben azt mondta, hogy semmit se tud segíteni.

Ekkor már sötét gondolatok vettek rajtam erőt, iszonyatosan félttem. Hallottam, hogy egyesek elmentek a harctérre, s eltűntek mindörökre. Az idő lassan múlt. Végre megjelent két legény, civilben, fehér tornacipőben, pisztollyal és késsel felfegyverkezve, egyik bilincset tartott a kezében. Megparancsolták, hogy induljunk el.

Elővettem az irataimat, de ők utasítottak, hogy azt majd a főnökkel kell intézni, ahová most vezetnek.

- Indulj el, nem bilicselünk meg, mert idősebb vagy, de ha szökni próbálsz, megölünk.

Persze, még mindig reménykedtem, hogy a bizonylat elég lesz ahhoz, hogy felmentsenek.

Lementünk Bjelaván, majd a katedrális mellett átmertünk a Princip hídon, s amikor a parkon keresztül haladtunk, eszembe jutott, hogy a tizedik muzulmán brigád parancsnokságára vezetnek, ahol a hírhedt Topalović Musan-Caco a főnök. A parkot is most hirtelejében róla nevezték el.

A parancsnokság egy szürke épületben helyezkedett el, ahol azelőtt, a békében a sarajevói katonai központ székelte. Akkoriban sokszor jártam itt hivatalosan, jól ismertem az épületet.

A kapunál a boszniai hadsereg felfegyverzett katonái ellenőrzik kísérőimet, engem is. Telefonon jelentik érkezésünket. Rövid egyezkedés után elrendelik, vezessenek át egy másik parancsnokságra, amely még távolabb van, már a Trebević oldalán, a régi vasúti híd közelében.

Amikor odaérünk, itt újból kérem, nézzék meg a papírjaim, magyarázkodni kezdek, hogy öreg vagyok, s

a lábam miatt alkalmatlan a katonaságra, miközben meg is mutatom a lábam.

Bemegyünk a pincébe, ahol nagy a lárma, keveredés, fiatal katonák kiabálnak egymásra, nem tudni, hogy örömben vagy alkoholos mámorukban. Kísérőm egy kis helyiségbe küld, ahol egy fiatal orvosnő, Fatima megvizsgál, mutatom a bizonylatom, szépen elbeszélget velem, újból nézi a lábam, melyen láthatók a betegség nyomai. Talpraesett reakciójából arra következtetek, hogy hazaküld. Elgondolkozik, majd kisvártatva mondja: - Várja meg a parancsnokot, ő a bizottság elnöke.

Nemsokára egy katonai egyenruhás, kopasz ember jelent meg, fülében kettős fülbevalóval.

Újból megmutattam a térdem, meg a bizonylatot, ami még a doktornőnél volt.

Mire ő: - Nézd ezt a fickót, elvinne egy hegyet a vállán! Vezessétek!

Telefonálni kezdett: - Küldök neked egyet, le vele rögtön a gödörbe!

Abban a pillanatban azt gondoltam, eldöntötte, le fognak löni, mert már előbb hallottuk a városban, hogy a Trebević alatt, Bobuševácon vannak valamilyen szakadékok, ahová az áldozatokat dobják be, hogy eltüntessenek minden velük kapcsolatos nyomot.

Elindultunk ebbe az irányba két fiatalemberrel. Áthaladva a vasúti hídon, kísérőim bejelentették: - Most bemegyünk egy kávéra, ha van pénzed, te is ihatasz.

Mikor beléptünk, meglepődtem, mert nem kávézó volt, hanem egy magánház. Egy fiatalasszony gyorsan elkészítette a három kávé. Cigaretta is árult. Ötven márkát vittem magammal, így vettem három doboz cigaretta, meg kifizettem a kávé is. Lehet, hogy ez az utolsó pénz, amit valaha is elköltök, keseregtem.

Azután lassan másztunk felfelé, alig haladtunk, mert a lábam remegett a félelemtől, papucsomat minduntalan el akartam veszíteni... A családomra gondoltam, lehet, hogy sosem fogom őket többé látni.

A kísérőim alig voltak 16 évesek. Elhagyva a települést, kihalt ösvényeken keresztül haladtunk, hallom, amint a hátam mögött beteszik a golyót a csőbe s figyelmeztetnek, nehogy szökni próbáljak.

A környezet kísérteties volt, a sok kiirtott fa tönkje arról tanúskodott, hogy a lakosság már mindent kivágott tüzelőnek, csak a sok bozót, régóta idedobott szemétrakások éktelenkednek.

Így értünk el az első tisztásra, amelyet néhány kis kunyhó tarkított, körülöttük sok katona vesztegelt. Kísérőim jelentkeztek a parancsnoknak, aki csak

dühösen rám mutatott: - Rögtön a gödörbe vele!

Még jobban féltém, azt hittem, most már mindennek vége. Értetlenül néztem az egész környezetet, mert sok civil is elvegyült a katonák közé. Nemsokára egy csoport munkáshoz értünk, valamilyen kátrányos vasúti talpfákat cipeltek, úgy tűnt, foglyok lehettek vagy kényszermunkán lévő emberek.

Szerettem volna csatlakozni hozzájuk, itt maradni velük, ezt a munkát végezni, de a kísérőim ráparancsoltak, folytassam az utat. Egy árokba vezettek, amely derékig ért és kacskaringós volt. Egy új csoporthoz értünk. Itt átadtak a brigadérosnak. Vagy 15 ember dolgozott itt, vizsgáldtam, mit csinálnak. Halotti csend volt, tudomra adták, hogy tilos a beszélgetés. A hegy oldalában egy kis alagutat vettem észre, 125 cm magas lehetett, minden irányban gerendákkal, faoszlopokkal volt alátámasztva. A brigadéros ráparancsolt, vegyem a talicskát, s menjek be. Elindultam a talicskával, meg voltam győződve, most rám fognak löni, de csak mentem előre, semmi sem történt. Az alagút végén villanygő pislákkolt, akkumulátorra volt kapcsolva. Lapátot és csákányt találtam. Megértettem minden magyarázat nélkül, elkezdtem ásni a földet, háromszor megtöltöttem vele a talicskát, s kitoltam a szabadba.

Ezután egy másik ember átvette tőlem a munkát. Most először pihenhettem. Felismertem, hogy a front első vonalán vagyok.

Minden oldalról árkok öveztek bennünket, felülről vasúti talpfákkal letakarva, azon felül földréteg, körülöttünk felfegyverzett harcosok álltak tétlenül. Felfelé, a Trebević csúcsának az irányában, mintha lekaszálna volna valaki a fenyőerdőt, üres sáv húzódott. Távobabb sötét, sűrű erdő. Ott kezdődött a front szerb oldala.

Megértettem, a munkások mind kényszerből voltak itt. Elárulták ezt a nevek: Boro, Dragan, Mile....

Augusztus eleje volt, én rövidujjú ingben, papucsban voltam, s amikor újból bementem az alagútba, dermesztő hideg csapott meg, már alig bírtam az ásást. Este 9 órakor befejeztük a munkát. Figyelmeztettek bennünket, hogy ugyanazon az ösvényen térjünk vissza a gyakori tűzharcok miatt. Visszatérve a tisztásra, amit ők bázisnak hívtak, egy pincébe helyeztek el bennünket. Tele volt sárral, szétdobált vizes, koszos ruhákkal, szétfeszlett csizmákkal. Volt ott néhány katonapokróc. Lefeküdtünk a betonpadlóra. Közöttünk óriási félelem uralkodott, alig hallhatóan suttogtunk. Ki vagy? Hol dolgoztál a háború előtt? Kid van otthon...Merre laksz?

A sok elhagyott ruha, régi, tönkrement cipők sejtették velem, hogy előttünk is sokan dolgoztak már itt az árkokban.

Tízkor bejött egy fegyveres katona, ránkszólt, hogy tilos bármilyen beszélgetés, az ajtó amúgy is nyitva volt, mert bűzlöttünk az izzadságtól. Valaki megkérdezte, kimehet-e pisilni.

- Aki kimegy, minden figyelmeztetés nélkül lelőjük... Így csak suttogtunk, míg a fáradtság teljesen erőt nem vett rajtunk. Elaludtunk.

Reggel a mellékhelyiség helyett a közeli patakban végeztük el a dolgunkat, majd megkaptuk a reggelit: egy negyed vekni, és egy kis marmaládé volt.

Újból elindultunk az alagút ásására.

Múltak a napok, megszoktam a környezetet, belenyugodtam a sorsomba.

Negyedik éjjel gyönyörű álmot álmodtam. A testvéreimmel voltam otthon a szülőfalumban, láttam, amint a hegy tetejéről kristálytisza víz csordogál, a patak partján gyönyörű tarka virágok. Meglepetve néztem, hogy a patak nincs a hegy tetején, hanem a lábánál. Ez otthon nem így volt. Felébredtem, de nem mertem kinyitni a szemem, tovább akartam álmodni, mert tudtam, mi vesz körül. Mellettem forognak a társaim, örülök, hogy szót tudok valakivel váltani. Meséljük, ki mit álmodott.

Megjelenik egy katona: - Ki itt közületek Rajko?

Tudtam, az álmom jó hírt hozott. - Gyere ki! - szólított. - Üdvözöl Enes. Azt üzeni, ne félj, minden rendben lesz.

Kimondhatatlanul örültem. Megszabadulok, átélem.

Enes Murát fia volt, tudtam, hogy jó barátja a hírhedt parancsnoknak, Caconak.

Múltak a napok. Megszoktuk egymást. Velünk volt egy Miloško nevű békebeli kis tiszt. Harmonikás volt a katonai zenekarban. Inkább nőnek kellett volna születnie. Gondolta, zenész létére senki sem fogja bántani, mégis ide került. Miloško kifinomult hallása és félelme miatt minden zajra félelmetes ordítással reagált. Nevettük, s amikor az alagútba dolgozni indult, apró kavicsokkal célozgattuk a talicskáját. A zaj puskadörrenésre emlékeztetett, így félelmében óriási jajgatásba kezdett: Jaaj, ajajaj, anyám, elesek itt...

Hangjától viszhangzott a környék.

Mások csak szórakoztak ezen. Egy ilyen tréfálkozás után, Miloško sivalkodása nyomán valaki hangosan idekiabál a szerb oldalról: Öljétek meg őket, miért kínozzátok ennyit? Csak ekkor éreztük meg, milyen hátborzongatóan közel van a front másik oldala, az ellenség.

A másik oldalon azt hitték, hogy ütnek bennünket.

Ötödik napon a váltás után nagy fájdalmakat éreztem, egész éjjel jajgattam. Kértem, engedjenek el az orvoshoz.

Csak kíséreléssel mehetsz, rendelte el a parancsnokom.

De Boro azt súgta, ne menjek sehova. - Megölnek, te bolond! Meggondoltam. A parancsnoktól tablettát kaptam. Délutánra egy kicsit enyhültek a fájdalmaim.

Hatodik napon elmentem a forráshoz, vizet töltöttem egy üvegbe, Dragannal voltam, vártunk a többiekre.

Az őr mellettünk, az első árkokban volt. Hallottuk, megtöltötte a puskáját. Amíg mi mosakodtunk, eltalálta egyik társunkat. Láttuk, amint Danko elesik, gyorsan a kórházba szállították, a golyó átfúrta a lábát. Később megtudtuk, megmenekült. Lopva visszaneztek a katonára. Egy halkereskedő volt, ismertem. Ásított, tetette magát, mintha mi sem történt volna.

Most még jobban féltünk, mert bárki így megjárhatja, habár úgy magyarázták, hogy a lövés a szerb oldalról jött.

A munkálatok lassan haladtak, az alagút gyakran bedől, mi sem teljesítettünk kellően, habár közülünk, régebben, többen bányában dolgoztunk, de erről nem szóltunk.

Kiváncsiak voltunk, mire kell az alagút?

Hátba akarták támadni az ellenséget ezen az alagúton keresztül. Értelmetlennek találtam, mert az alagút szakszerűtlenül volt megépítve, a fák gyökerei behatoltak, nem ereszkedtünk le elég mélyre a föld felszínétől.

A harc vonalat rendszeresen ellenőrizték, a parancsnok néhány harcossal naponta mindent körüljárt. A harcok hátizsákokban gránátokat cipeltek.

Megálltak mellettünk, érdeklődtek, hogy haladunk a munkával. Cigarettaival kínáltak mindegyikünket.

Gyakran megjelent a dupla fülbevalós is, aki a gödörbe küldött. Félelmemben mindig elfordultam, nehogy felismerjen.

Egyik alkalommal, miközben cigarettával kínált bennünket, megkérdi: - Ki itt az a Rajko?

Megfagyott bennem a vér. Féltrehívott. Eltávolodott velem, majd lassan megkérdezte: - Ugye, neked van otthon naftád? Ideadnád azt nekünk?

Egy csapásra eszembe jutott Enes, igen, ez csak ő lehet. Egyedül ő tud róla. Beleegyeztem, miközben elmagyaráztam, hogy ez közös Enesszel. - Remélem hasznát veszik - fűztem hozzá. - Jó - szólta a parancsnok, majd otthagytam.

Visszamentem a gödörbe, a többiek kíváncsian érdeklődtek, hogy mit akart tőlem. Inkább hallgattam. Egyik társam azt mondta: - Te megmenekültél.

Néhány nap múlva megparancsolták, jelentkeztek a főparancsnokságon. Ismét ugyanazokon az ösvényeken ereszkedtünk lefelé. Most már nem féltem. Lent visszakaptam a papírjaim, a személyi igazolványom. Nekem sikerült visszajönni a pokolból.

Válaszúton

Goránt régóta ismertem, nagyon sikeres volt. Mindent, ami új, ami jó, elsajátított. Tőle tanultunk mindannyian. Mindenre megoldást talált.

Biznisszel is elsőként kezdett foglalkozni, megérezte az új idők szelét, a rendszer számos formalitása béklyóként nehezedett már rá. - Milyen jó neked, - mondta egyszer - te tudod, mi vagy - jegyezte meg. Kérdően néztem rá. - Igen, te mindig azt mondod, tiszta magyar vagy. Igaz? Csak bólintottam, hisz ezt mindenki tudta rólam.

- Szerinted ez nem mindegy? - kérdeztem meglepetve. Nem értettem.

- Nem - mondta. - Bennem nagy úr van, én nem érzem, hogy milyen nemzetiségű vagyok. Apám szlovén, anyám bosnyák. Én nem tudom, mi vagyok.

Először megmosolyogtam, de azután megjegyeztem: -Te mind a két kultúrát ismered, gyakorolod, mind a kettő a tiéd. - Igen, valóban ismerem, de úgy érzem, egyik sem született velem, sem ennek, sem annak nem érzem magam.

- Milyen érzés magyarnak lenni? - faggatott tovább. - Mit jelent ez neked?

Azt hittem, ő is ugrat, mert távol, idegen környezetben valóban nem sok gyakorlati hasznát vettem nemzetiségemnek, származásomnak, de ő nem hagyta annyiban, magyarázatot kért.

- Nehéz ezt szóval kifejezni, leírni, mit jelent számomra. Tudod, ez olyan valami, ami velem született, úgy hozzám tartozik, mint bármelyik testrészem, mégsem hasonlíthatnám össze egyikkel sem. Más nyelveket is ismerek, megérezem már a másik nyelv árnyalatait, zamatát, mégis, ha magam vagyok, ha gondolkodom, a fogalmak, a gondolatok magyar szavakat öltenek, ha jajgatok, ezt is úgy teszem, ahogy még kicsi koromban megszoktam. Ha álmodok, anyanyelvemen történik az agyamban. De a nyelv, az csak egy parányi része az egésznek. Sok jót ettem már az életemben, a finom, különleges ételeket megcsodálom, de egyik sem ér fel egy mákos gubával

vagy kakaspaprikással.

- Jó, - mondta Gorán - a nyelvet megértem, de mi köze van a kosztak ehhez.

- Nehéz ezt leírni, de amikor a mákos gubát eszem, mintha egy láthatatlan, kitapinthatatlan szféra övezné, mint a holdat az udvara, mert benne van a nagyanyám ciccköténye is, meg a kerti mákvirágok, amit a közeli nádasból öntöztünk, benne vannak a gyermekkori illatok, a rengeteg történet, ami mint valami kikristályosodott sejt, kitörölhetetlenné vált az emlékezetemben. A magyarságom nekem a támaszom, mert valamiképpen mindig belekapaszkodhatok, alá húzódnak, úgy érzem, megvéd, felerősít.

- Miért érzed magad ettől erősebbnek? - szakított meg.

- Visszagondolok azokra az emberekre, akik az én nyelvemen megismertették velem a világot, s azt, amit én érzek, ők már leírták. Egyszerűen azonosulok velük, mintha csak vinném tovább azt, amit ők már régen észleltek vagy megéreztek.

A kenyér

Péter minden reggel pontosan hétkor kelt, nem lustaságból, inkább a háborús idők kikényszerítette passzivitásból. Két-három liter vizet készített a tartalékból, mert a városi vízellátás már a háború kezdete óta megszűnt, és egy kis plasztik edényből öblögetve magát a fürdőkádban, tetőtől talpig megmosakodott. A törülközést mint egy szertartást végezte, hosszasan, miközben szinte a törülközőn keresztül tapogatta meglazult, soványodó izmait. A borotválkozást már kezdte hanyagolni, most is csak végigsimította jobb kezével borostás állát, és a műveletet elhalasztotta holnapra. Amíg magára öltötte a széken heverő ruhadarabjait, szokása szerint kritikus szemlét tartott a saját külsején, délceg tartása mintha kissé megcsappant volna, bordái most már érezhetően kirajzolódtak, izmai lankadtak, kezdtek veszíteni térfogatukat, bár még mindig óriási erőről tanúskodtak, fakó bőre úgy fedte testét, mint a tavasszal felhozott teli zsák krumplió, hiába jógázott naponta két ízben is. Mégis meg volt elégedve a saját kinézésével, mert az elmúlt tizenegy hónap alatt csaknem húsz kilogrammot veszített testsúlyából, s ez inkább lelki viszontagságainak tulajdonítható, nem pedig az annyira sivár háborús konyhának. Belenézett a tükörbe és fél kezével csalódottan próbálta kisimítani a számtalan ráncot a szeme alatt, mindezt nem sajnálkozásból tette, inkább csak mérlegelte, mennyit is változott az utóbbi időben.

Tudomásul vette ezt ugyanúgy, mint a sokkal életbevágóbb dolgokat is. Azután tett-vett a számára most már túl tágas lakásban. A háború előtt öten éltek itt, feleségével, fiával és annak családjával.

Most teljesen magára maradt.

A háború ijesztő szele egyetlen fiát családostul Kanadába sodorta, az utolsó katonai repülőgépek egyikével menekültek el Belgrádba, s onnan azután három hónapos huzavona után sikerült kitelepülniük Torontóba. Ezt a hírt hat hónap után kapta meg. A nemzetközi Vöröskereszt egyik lapján értesítette a fia távirati rövidséggel az útjukról, odaérkezésükről. Milyen boldog volt, amikor ezt a hírt megkapta, napokig csak olvasta a rövidre szabott levélkét, már betéve ismerte nemcsak a szöveget, hanem azt is fejből tudta, hogy melyik gondolat melyik sorban van. Gyönyörködött fia apró, pedáns betűiben. - Igen ez ő - mondta ki hangosan, felismerve írását, hogy a fia és családja biztonságával kapcsolatos minden kételyét eloszlassa.

Hány álmatlan, hosszú éjszakát áttanakodtak megboldogult feleségével, hogy mi is lehet velük, mert mindketten betegen imádták nemcsak a fiukat, hanem menyüket és a szép kis unokájukat, Ivánt is. Az értesítést az asztalon lévő üres virágvázához támasztotta és csak bámulta boldogan, mintha mindhármukat nézné egyszerre. Ez a kis sivár lapocská lett most a legértékesebb holmi az óriási lakásban.

A feleségét három hónapja egy gránát zúzta szét, amíg a konyhában készítette az ebédet, és csak úgy minden jajszó nélkül távozott. Ez a történet is olyan hirtelen zajlott le, hogy csak néhány nappal a temetés után ocsúdott fel, s gondolkozott a felesége szó nélküli távozásán: az óriási seben a combján, a nagy vértócsán a konyhában, a fülsüketítő gránát robbanásán, ami akkor repült be a konyhaablakon keresztül, amikor ő a szobában a kis zsebtranszistoron a déli híreket hallgatta. Mindez a pillanat részéig tartott, amikor hirtelen félelméből észhez tért, és a konyhába indult. Csak nagy nehezen tudta kitzsítani az ajtót, mert a konyhában a robbanástól szerteszét repült a berendezés, felesége a padlón feküdt fején a konyhaberendezés egyik felső darabjával, ami alig látszódott a malterből képződött óriási szürke porfelhőben. Hiába jöttek a mentők, a gránátzilánkok olyan belső vérzéseket okoztak, amit már a sebész ismerőse sem tudott elkötni.

Most, hogy ő is itt hagyta, olyan érzése volt, mintha egy óriási követ tettek volna a nyakára. Ettől a nagy

tehertől sehogy sem tudott megszabadulni. Ezzel kelt, ezzel feküdt és álmodott. Amíg az asszony itt volt, minden olyan hétköznapi volt: az asszony külseje, az egésze úgy gondolt, mint a reggelire, vagy az öltözködésre, vagy arra, hogy most felszál a buszra. Gondolataiban filmszerűen visszatértek az egyes események kettőjük kapcsolatáról, magában még mindig nem könyvelte el, hogy most ennek vége, nem akart a jövőre gondolni. Nem mondta ki hangosan, még nem gondolt arra, hogy ez a fájdalom.

Éjjelenként, amíg álmatlanul forgolódott az ágyában, olyan érzése volt, mintha óriási adóssága lenne az asszonnyal szemben, de nem talált rá megoldást, miképpen tudná ezt törleszteni.

Az embereknek úgy tűnt, hogy Péter már maga sincs tisztában azzal, mi az értelme annak, hogy egyik napról a másikra tengeti egyhangú, kilátástalannak tűnő életét. Teljesen magára maradt, napi aktivitása a pusztá biológiai létfenntartásra szűkült.

Péter még a háború előtt nyugdíjba vonult, de mint megrögzött sportoló, az egyik közeli atlétikai klubban edzősködött. Kimért, igaz embernek ismerték, olyannak, aki a gondolatait nem szívesen osztja meg senkivel sem. A sport mellett másik szenvedélye a természetjárás volt, a feleségével együtt járták évek hosszú során a Trebevićet, az Igmant, ismertek ott minden jelentős fát, bokrot vagy követ. A város szűnni nem akaró ostroma, a sorozatos gránátözönök most a négy fal közé kényszerítették. Csupán csak akkor mozdult ki, amikor nap mint nap úgy kilenc óra felé előkotorászta a konyhában a megmaradt kenyérbónjait, előkerítette a kis bőrdarabkákból varrott szatyrárt, és elsétált a közeli improvizált kenyéresboltba, amit most a háború folyamán tákolnak össze.

A háborús veszélyek, a gyakori gránátözön miatt a kenyér árusítását a lakótelep fűtőházába helyezték, ami most különben sem működött, mert az egész városban hónapok óta áramszünet van, és a gáz is már régóta ki volt kapcsolva.

S habár ez az épület ilyen rendeltetésre alkalmatlan volt, biztonságosnak bizonyult a gránátbecsapódásokkal szemben, ugyanis az egész egy domboldalba volt bevájva, ez fedezéket nyújtott az ellenséges vonal irányában, amellet néhány tízemeletes lakóház övezte a dombot.

Siralmas épület volt ez a fűtőház, kormos, szutykos, de a szükség nem kérdez.

Innen hordtuk mi, településbeliek a mindennapit. A fűtőház belseje két teremből állt, az elsőben várakoz-

tunk, a másodikban pedig az építőállványokon nyugvó, papírzsákokkal befedett használt deszkalapokra mint improvizált polcokra helyezték el a napi fejadag kenyeret kb. 12 000 lakos részére.

A kenyér érkezése bizonytalan volt, néha már kilenc óra tájban megkaptuk, de gyakran megtörtént, hogy órákig váraoztunk.

Amikor Péter megérkezett, az emberek bent a bejárati részben négyesével álltak sort. Többnyire mindenki csendesen, hallgatagon, türelmesen, mintha templomban lenne, alázattal várta a mindennapi betevőt. Azt, hogy a kenyér mikor érkezik, sohasem lehetett pontosan tudni. Megtörtént, hogy több ezren is rostokoltunk, volt úgy hogy a kígyósor egészen a közeli toronyházig húzódott. Voltak itt a sorban kicsik és nagyok (és ezt nemcsak a gyerekekre és a felnőttekre értem), egykori igazgatók és a város népszerű sztárjai, de voltak a közeli falvakból ideüldözöttek, akik nagyokat bámészkodtak rajtunk is, meg az új környezeten, de igyekeztek beolvadni ebbe a vegyes gyülekezetbe. Egyes anyák félig csupas, kócos gyermeküket küldték a sorba, mert otthon éppen sebesültet ápoltak, vagy másképpen küszködtek a család túléléseért.

Péter éppen a bejáratnál álldogált, előtte már néhány százan lehettek.

Egyszerre valami lövés dörrent el, de nem túl hangosan, inkább olyan ficánkoló, nem is lehetett kivenni, merről érkezett. Egy távcsöves puskából a mesterlövész egy ugrándozó fiút talált el, aki egy kóbor kutyával incselkedett. Fájdalmában feljajdult.

Ugyanabban a pillanatban a sor széteszlott, mindenki pánikszerűen a fűtőház bejárata felé iramodott.

Valaki felkapta a sebesült gyereket, és magához öltelve az elárusító részbe vitte.

De ekkor, mint egy megváltás, megérkezett a kenyeresautó is.

A pánik alábbhagyott.

A váraozók soraiból már előre kijelölt négy markosabb férfi ügyesen, nagy hirtelenséggel bevitte a papírzsákokba begyömöszölt vekniket. A sofőr beemelte a kabinjába a vérző kisfiút, s a közelben lévő kórháznak véve az irányt, elhajtott.

A váraozók kedélye lassan lecsillapodott, miközben egyenként közeledtek a pénztárhoz, hogy átvegyék a napi kenyéradagot, volt, aki a szomszéd bóját is elhozta, az elárusító kihúzta a személyi kartonon a dátumot, leszámolta az újabb bónokat,

miközben ügyesen odajuttatta a kijáró kenyéradagot.

A tömeg észrevehetően fogyatkozott.

A fiúról, a történekről inkább mindenki hallgatott, vagy inkább hallgatással kísérelte feledni a történeteket.

Péter is felvette a kenyeret, hazasietett.

Volt a hazafelé vezető úton egy kritikus nyílt szakasz, itt már sok ember megsebesült, ha nem futott, mint a villám. Péter itt csak átsuhant, mint egy árnyék, éppen idejében, mert egy szempillantás múlva egy golyó-sorozat fűródott be a fűben hagyott lábnyomába. Egy fal mögé húzódott, a szíve úgy kalapált, hogy hallatszott, egész testét hideg verejték öntötte el.

Csak állt megkövülten, hallgatózott.

Néma csend.

Ólomléptekkel vonszolta magát haza.

Otthon mégis felocsúdott, a friss kenyeret három részre osztotta. Egyik darabra margarint kent, főzött birsalmalevéből teát, s nekifogott farkasétvágygal a reggelinek.

El is párolgott minden az emlékezetéből.

Mégis az eset nagyon elkésérítette. Szerette ezt a szertelen tömeget, hát naponta ott tolongott ő is a fűtőház előtt. Ez a váraozás megszínésítette magányát, pótolta az egykori városi hangulatot, mintha valamilyen vásár lett volna a kenyérsztás. Hiszen megjelent itt a település apraja-nagyja, még a kóbor kutyák is itt gyülekeztek, váraozva, hátha akad olyan jó lélek, aki nekik is odavet egy-egy morzsikát. Itt álldogáltak a környék bolondjai is, akik bohóckodásukkal, találó, aktuális beköpéseikkel elszórakoztatták a tömeget, hangulatosabbá tették a hosszú váraozást. Ők hangosan kimondták, kifigurázták mindazt, amiről mások fájdalmasan és félve hallgattak, de éppen ez hozta meg az általános derüt, a pillanatnyi megkönnyebülést. Ebben a sivárságban szerelmek is szövődtek. Olcsó bókók hangzottak itt el, de a szépség is degradálódott. Megtörtént, hogy a tolaodásból verekedés, sértegetés lett, de azért az ilyen ügyek gyorsan megoldódtak, mindenki teljesen tisztában volt azzal, hogy egy a sorsunk.

A mesterlövészeset még néhányszor megisméltődött: hol asszonyt ért a golyó, hol gyereket, hol meg meglett férfit, hol csak a kóbor kutyák voltak a célpont. Egyszer a golyó a kenyeres sofőrt találta el a kabinjában, ahogy érkezett a kenyérral.

Pétért a település lakói nagyon kimért, higgadt embernek ismerték, úgy tűnt nekik, hogy ő mindent bizonyos távolságból szemlél az életben. A sorban is csak nagyokat hallgatott, pedig olyan szívesen vegyült

bele ebbe a nagy tömegbe. Otthonában ritkán nyitottak rá ajtót.

Egy napon eltökélt valamit magában.

Hazatértében úgy tűnt neki, mintha a lövések az egyik nem túl távoli toronyház tetőteraszáról érkeznének. Egyik délelőtt is a tömegben várakozott. Amikor az első lövés eldőrdült, a toronyház felé rohant.

Zuhogott az eső.

Biztos volt benne, hogy senki sem vette észre.

Bement a sötét lépcsőházba. Tapogatózva találta meg az ismeretlen lépcsőfokokat. Hangtalanul, négykézláb mászott felfelé a koromsötét, gránátoktól megszabdalt lépcsőfokokon, malter- és betonhulladék között.

Valami émelygő, füstszagú bűz árasztotta el a néma sötétséget. Semmire sem gondolt, csak hangtalanul kúszva, inkább négykézláb emelkedett emeletről emeletre a ház teteje felé. Úgy tűnt neki, hogy órákba telett, amíg a teraszra felért.

Óvatosan, csak szemmagasságig kidugta a fejét: a tetőn egy kis épület volt, a liftház, különben a teraszon seholy semmi. Hallgatózott. A csendben szinte hallotta saját lélegzését.

Csúszva odalopakodott a liftházhoz, csigalassúsággal teljesen odasimult a terasz padlózatához, így mászva megközelítette a pici házikót. Tárva-nyitva ajtó, ablak.

S ekkor meghűlt benne a vér: az egyik ablaknál egy suhanc ácsorgott, a falnak nekidőlvén, egyik lábát az ablakpárkányához támasztva, amolyan punk-frizurás, elnyűtt farmernadrágos, sovány, egykedvűen simogatta az állát, másik kezében cigaretta füstölgött. Mellette keskeny, könnyű puska, rajta távcső.

Péter nem tétovázott, berontott a düledező ajtón, s mint egy óriás, olyan erővel ugrott a fickóra, kirángatta a tető teraszára. A suhanc hangtalanul dulakodni, gáncsolódva védekezni kezdett. Péter elővette a maradék erejét, a párkányhoz húzta, felemelte egyik lábánál és kezénél fogva, a fiú a másik kezével megragadta a lábát, fel akarta lökni, de ő erősebbnek bizonyult. Nyomta felfelé a betonfalra, átvette rajta, még néhány pillanatig kapaszkodtak egymásba, de egy idő múlva ernyedten engedtek mindketten, s a fickó hangtalanul zuhant alá tíz emeletnyit, és tompán beleütődött a betonjárdába.

Ott maradt élettelenül.

Péter magánkívül ereszkedett lefelé a kihalt lépcsőházban, néha négykézláb, bukácsolva, egyszerre három lépcsőfokot hagyva maga után jutott ki a szabadba.

Sehol egy lélek.

A történetek után ki sem moccan a lakásából, mintha agonizált volna, semmire sem tudott gondolni.

Még kenyérért sem járt el.

De minden délben valaki megfogta a lakásbejárata kilincsét és ráakasztott egy nejlonzacskót egy egész veknival.

Önkívülete még sokáig tartott, de úgy érezte, elégtételt kapott a sebesült kisfiúért, a sofőrért, a feleségéért, hiányzó fiáért, magányáért, az egész háborúért.

A vendég

December volt. A férjem a humanitárius segélyért sorakozott kora reggeltől, én pedig a szobát rendeztem, ahová most behúzódtunk a hideg elől. Egy hónapja újból megérkezett a gáz a városba. Villanyáram nem volt, így a központi fűtés sem működött.

Új divat járta be a várost: bádoglemezből készült, nagyobb kartoncsomagszerű kályhákat árultak. Elől az ajtó helyett kisebb kör alakú nyílás, a túlsó oldal végén pedig a kályhacső éktelenkedett. A gázt a városi vezetékről a kályháig plasztik locsolócsövön keresztül vezettük, amely rézcsőben fejeződött be, a kettőt gumival izoláltuk. A rézcső félkör alakban végződött, a vége összekalapálva, az oldalán tűhegynyi kis lyukakon keresztül szivárgott a gáz a kályha belsejében, lángja kékes színben lobogott, miközben ontotta az áldott meleget.

Igazi felfedezés volt ez a kis kályha, mert most mindenki így melegedett, a kályha tetején kuktában sütöttük a kenyeret, főztük majdnem naponta ugyanazt, a bablevest.

- Ha továbbra is csak babot eszek, szétszakad a fenekem, ha-ha-ha - hallottuk a megjegyzéseket.

A gáz megmentette a lakosságot a hidegtől, de a rögtönzött megoldás miatt a levegő gyorsan elhasználódott, a falak pedig ragadtak a koromtól, egy hét után ujjal lehetett rájuk írni. Így kénytelenek voltunk hetente szappanos vízzel súrolni a tapétákat, sikálni a bútorokat. Éppen befejeztem a nagytakarítást, a férjem is megérkezett a humanitárius segéllyel, ami 4-5 kg lisztből, néhány deci étolajból, kristálycukorból, két mosószappanból, élesztőből, meg az elmaradhatatlan babból állt. A tűz körül szorgoskodott. Kintről erélyes kopogtatást hallottunk.

Megriadtunk, ki kereshet bennünket ebben a

zimankós időben? Két idegen, ismeretlen úr topogott a bejáratnál. - Ha nem hív be azonnal bennünket, megfagyunk a hidegben - mondták kórusban.

Az egyikük a szomszédságból jött, ő kalauzolta ide az idegent, aki széles mozdulatokkal mutatkozott be: Rizvan Begović Izet. A másik bátran lépkedett befelé. - Milyen jó itt az éghajlat - igyekezett befelé mosolyogva, és letelepedett a meleg kályha mellé a még illatozó szobában.

Kérdően néztük, de nem kérdeztük, mi szél hozhatta.

- A rokona (azonnal megnevezte) küldött, akivel mellesleg jó barátok vagyunk, és megkért, figyeljek egy kicsit magukra. Nekem sikerült vele megteremteni a kapcsolatot szatelliten keresztül - újságolta örömmel.

Közben elkészült a citromfű tea.

Mindannyian jóízűen szürcsöltük, élvezve a kályha bódító melegét.

Izet úr a híres stoláci Rizvan Begović család egyik utódja, ősei a török hűbéres időkben bégek és földbirtokosok voltak. A smaragd színű Bregava folyó partján még a 18. században megépítették fehér mészkőből az erődítményüket, amit a nép azóta is csak Begovinának hívott. Az erődítmény minden eddigi viszontagságnak ellenállt, ma már védett emlékmű, turisztikai látványosságokkal, a kilátó szerepét töltötte be az utóbbi években. Izet úr magas, szikár termete, kimért járása, megfontolt beszédmodora tanúsította származását, de az öltözete (egy kurta, elnyűtt nadrág, alig derékig érő zakó, fesledező, régi csíkos ing) cáfolta mindezt. Télkabátjának valahai tulajdonosa apró termetű emberke lehetett.

- Ez, amit most hordok, nem az enyém. Egy jó szomszédom adta.

Felállt, méregette saját magát, jókat mosolygott. Elmesélte, hogy ő Grbavican élte, a szerb oldalon, de mivel a háza az első tűzvonalon volt, arra kényszerült egy éjszaka, még a nyáron, hogy átmeneküljön a hídon, egy szál ingben, erre az oldalra. - Mindenem ott maradt, közben a heves harcokban az egész lakóházunk leégett. Gyér, őszülő haját hátrasimította, szürkés szemeit fekete karikák keretezték, az arcán ezer ránc, csak hosszú fogai vakítottak fehéren, kissé horgas orra büszkén tartotta magát, az álla alatt a bőr több redőt képezett.

- Semmit sem sajnálok, csak a tanulmányaimat szerettem volna kimenteni. Készen voltam a könyvemmel - sóhajtott.

Izet úr muzeológus volt, a könyvében, mint mesélte, részletesen feldolgozta az Ilidzsán elterülő római kori

maradványokat, ahol ő vezette az ásásokat sok éven át.

- Öreg vagyok, most 15 évi munkám veszett kárba. Rengeteg helyszíni rajzom, a térképek, a fényképek, a feltárt tárgyak leírásai mind odavesztek. Ezt nem tudom újból elkészíteni.

Némán hallgattuk történetét.

- Ha maguknak bármi kell, csak szóljanak. Intézkedni fogok. Bejáratos vagyok én még a kormánypalotába is - árulta el.

Szerintünk a nagy bizalmat nem elsősorban kiemelkedő tudományos munkásságának, inkább előkelő származásának köszönhetette, mert errefelé a tradíció mindenre óriási kihatással volt.

- Én nem félek a gránátoktól - bátorított bennünket - ami nekem lett szánya, attól nem menekülök meg, még az utcán sem, a pincét is utálom, ha akar, úgyis megtalál még az ágyban is.

- Az Istenre bízom - fejezte be halkabban.

Vidám hangulatban váltunk el.

Mikor újra meglátogatott bennünket, azzal jött, hogy csomag érkezett számomra.

- De magának kell átvenni, mert csak személyesen adják át - figyelmeztetett.

Örömmel rohantam el. A Vöröskereszt raktára tőlünk távol, a város másik részében, a teherállomáson volt. Útközben több helyen mesterlövész „dolgozott”, néha órák hosszat kellett vesztegelni ismeretlen kapualjakban, amíg el nem csitult.

A raktár óriási volt, a nagy bejárati tolóajtón hosszú névsorok kiragasztva. Rajta volt az én nevem is. A személyi igazolvánnyal hamar kézhez kaptam a pakkot. Tartalmát gyorsan átraktam a nagy hátizsákomba: konzervek, cukor, olaj, rizs, szalonna, bab, gyertya, gyufa, csoki, mind csupa hasznos dolog, egy óriási plasztik flakóban kecsap.

Na, van ezeknek jó dolguk, gondoltam, minek most a kecsap, tudják, hogy éhesek vagyunk.

Csak beraktam azért a hátizsákomba, s hazafelé nyargaltam vele. A hátizsák alatt gömnyedeztem a sok jótól, de amikor a vasútállomás táján távoli lövöldözéseket hallottam, még jobban szedtem a lábam. Éreztem, a konzervek vidáman ugrándoznak a hátamon. Délután 4 óra volt. Ötől kijárási tilalom volt érvényben.

Másfél óra után megkönnyebbülten bevágtam magam után a házunk ajtaját.

- Máskor, remélem, az én nevemre küldik - mondta a férjem, sajnálkozva.

Kíváncsian tapogattuk, pakoltuk ki a sok drágaságot. Minden darabon éreztük gyerekeink keze nyomát. A

rizsben levél volt, így értesítettek bennünket, mi történik otthon. Ünnepeztünk egész délután.

- Ez a kecsap, ugyan! - jegyezte meg az uram is, majd lecsavarta a dugóját.

Ni-ni, le van zárva, lepődött meg, mert le volt ügyesen hegesztve.

- Kinyissuk? - kérdezte.

- Bánom is én - mondtam csalódottan - ma már biztos nem főzök paradicsomlevest.

Késsel levágta a tetejét. - De hiszen ez kávé - áradozott, miközben a finom illat nekem is megütötte az orromat. A Vöröskereszt csomagjaiban csak élelmet és higiéniai szereket lehetett küldeni, a cigaretta, alkohol, kávé mint élvezeti cikkek tilosak voltak.

Így küldték nekünk gyerekeink a tiltott gyümölcsöt.

Izet úr máskor ültetni való magvakat, dughagymát, gyufát vagy gyertyát hozott ajándékba. Ebédre hívtuk, de hiába volt szép teríték, őszinte invitálás, mégis alig akart asztalhoz ülni. Ő már régen megebédelt - tiltakozott. Néhány falat után a fürdőszobába rohant. Belei olyan hangosan dolgoztak, mintha rakétákat eregetnének. Még a konyhába is kihallatszott. Sajnáltuk. Nem volt nevetséges.

Zavartan magyarázkodott: - Mondtam a sógomómnek, hogy ne főzzön köménymag levest meg babot.

Mi úgy véltük, ez a sok megrázkódtatástól van.

Egyszer rengeteg aszpirint, meg különféle vitaminokat hozott meglepetésnek.

- Hallották, hogy teljesen leégett a Begovinám Stolácon? - kérdezte. De mi erősködtünk, ezek csak rémhírek lehetnek, habár a rádióból már értesültünk, hogy az erődítmény a harcokban teljesen lerombolódott.

Végül is a férjemnek nagy nehezen, de sikerült távozni a városból, az ehhez szükséges iratok beszerzésében barátunk is segédkezett.

Ezután még gyakrabban eljárt.

- De maga nehogy elmenjen! - mondta. Mi köze magának, ehhez a háborúhoz? Nincs értelme, elmenni. Most már úgys áttestünk mindenben.

- Kicsikém - jelentette be - vasárnap egész nap a vendége vagyok, csak nehogy elszökjön otthonról.

- Hát, hiányzik itt magának valami? Hallom, most már elkezdtek rendesebb fizetést is kapni.

- Kész a háború, csak napok kérdése az egész - bátorított.

Máskor: - Meglátja, olyan élet lesz itt, amit még az olimpia alatt sem éltünk meg. Most itt hagyni mindent, ez a legnagyobb számárság.

- Tudja, ha lenne is lakásom, akkor sem hívnám

meg, mert egy hölgy nem járhat akárhová - viccelődött.

Máskor: - Maga milyen társaságban forog az utóbbi időben? Nem előnyére változott meg a szókincse!

Nem bővelkedett élelemben. Ha kínáltam: - Olyan jó lencsét ettem ma, hogy még báránypecsenye sem férne belém. Mintha dicsekedett volna, de csak a nyomorúságunkat takarta.

Mikor útnak akartam indulni, azt mondta, nem azért jött, hogy búcsúzzon, hanem, hogy eltérítsen téves lépésemtől.

- Maga igazán helyes, igazán szép, meg okos is. Milyen ügyes. Valami mégis hiányzik magából.

Elfogadtam a véleményét, pedig kíváncsi voltam, mit hiányol bennem.

Kikísértem a kerten át, egészen az utcáig.

- Most, ígérje meg, hogy okosan átgondolja az egészséget, s itt marad. Átölelt, homlokon csókolt. - Miért kell mindezt itt hagyni? - zokogta, majd lassan eltűnt görnyedező alakja a lejtős úton.

Mindketten tudtuk, ez volt az utolsó találkozásunk.

Az ajtó nyitva marad...

Sok-sok év múltával a sors visszahozott szülővárosomba. Most elégedetten élvezem a régóta áhított utcákat, az embereket, akik éppen úgy viselkednek, gondolkodnak, mint én, ismerem a szokásokat, a hangulatot. Amíg mindettől távol voltam, ez volt a képzeletbeli menedékem, mentsváram, hogy majd egyszer visszatérek, inkább otthon élek, s ez, a sors jóakaratóból, megvalósult.

Az idő múltával mindegyre érzem, hogy az a huszonnyolc év, amit leéltem Szarajevóban, részemé vált, a képek visszatérnek, az ottani események, a régi jó barátok emléke, mint a betörők, hirtelen, váratlanul elfoglalják gondolataimat.

Milan

A háború már javában zajlott, de Szarajevó élni akart. Mindennek ellenére: a gyakori gránátésők, a rengeteg halott, sebesült ellenére, mintha mindez nem velünk történne.

Délre járt az idő, az irodában mindenki hallgatagon, idegesen várta a munkanap végét, hallgatózva, csend van-e odakint. Az ügyfelek ide-oda járkáltak autóbiztosításukat intézve a földszinten lévő termekben. A

ház udvarán össze-vissza parkolt autók, szemét, papírhulladék, néhol még fonnyadozó dísznövények torlaszolták el a járókelők elől az utat.

Itt az autók és szemét között egy vézna, sápadt arcú fiúcska tologatta kerékpárját, senki sem figyelt rá.

A közeli kávézóból örökzöld zene szűrődött ki.

Az emberek igyekeztek közömbösnek mutatkozni, de tulajdonképpen dermedt feszültség töltött el mindenkit.

Egy biztosító vállalatban dolgoztam, az autóbiztosítás a háború alatt is működött, s mivel a városban az autók nagyobb része leégett vagy másképpen semmisült meg, most minden autó aranyat ért. A munkahelyem egy passzázs végében volt, a földszinten, ablakai egy térre néztek, melyet négyemeletes háztömbök öveztek. Az irodában zömmel nők dolgoztak, mert a férfiak a katonaságnál voltak szolgálatban.

Lassan pakolni kezdtem az íróasztalon lévő papírokat, miközben beszélgettünk a holnapi teendőkről. Néhányan már készülődtek hazafelé.

De egyszer csak egyre erősödő sístergés, majd óriási robbanás, ropogás, recsegés törte meg a csendet, először az ablaküvegek repedtek meg, majd cserép-, kisebb-nagyobb tégladarabok, faltörmelék hullott alá, óriási port kavarva, közöttük fénylő, halálos gránátzilánkokkal. (Voltak közöttünk olyanok, akik ezeket a gránátzilánkokat kezdetben gyűjtögették, de hamar belátták, hogy ennek semmi értelme.)

A gránátéső csak rövid percekig tartott.

Azután néhány pillanatil rémisztő csend lett.

Pánik tört ki, villámgyorsan igyekeztünk minél biztonságosabb óvóhelyet keresni. Én egy zárt belső folyosó felé nyomultam, amikor megpillantottam a fiúcskát, ahogy ügyetlenül tolja a bejárati ajtót, ijedtemben szinte kirántottam az ajtószárnyat, s magamhoz szorítottam a kis csöppséget, s beiramodtam vele a folyosó belső részébe.

Ő zavartan rámeresztette fekete szemét, szemefehérje inkább kék volt a félelemtől, apró csontos kis teste hideg volt, ernyedt és vizes, s aprócska keze görcsösen kifelé mutatott: - A BMX-em! - sipította elnyújtottan.

- Mi-iii !! ?- bökte ki az első szavakat, de tulajdonképpen ordítottam.

Egy használt kerékpárra mutatott, amely ott hevert az autók között.

Az udvaron már egy lélek sem volt.

- A BMX-em valaki el fogja vinni - nyöszörgött nyugósen selypítve.

De én csak meredten szorongattam a csöppséget.

- Nem bántja azt senki - vigasztaltam, s bementem vele a teakonyhába. Itt félhomály volt, de ez volt itt a legbiztosabb zug.

- Hogy hívnak kicsi? - kérdeztem, s közben szórakozottan törölgettem homlokát, a sűrű fekete göndör fürtök most nedvesen övezték arcocskáját.

- Miján - selypítette.

Valaki berohant segítséget kérve, közben kiabálva hadarta a történeteket: Danko megsérült, a lábát meg a fejét érte a gránátzilánk. Autóra van szükség, gyorsan be kell szállítani a kórházba.

A merészebbek kimentek, ott már az erre járó kocsik gyűjtötték a sebesülteket.

A mentőautó szirénája is azt bizonyította, hogy sok a sérült.

Hamarosan újabb hírt hozott egy remegő kolléga: nyolcan sérültek meg. Kintről a sziréna hangja figyelmeztetően búgott. Vártunk. Először némán, de azután elkezdtük a beszélgetést.

- Milan, te hol laksz? Volt a szokványos kérdés, s a gyerek irányt veszve valahová felfelé mutatott.

- Ebben a házban?

- Persze - segítette ki az előző kolléga, Dragan fia.

- Hol van az anyukád - kérdeztük. Megtudtuk, hogy az anyuka ápolónő, s most szolgálatban van a városi kórházban. - De te kivel maradsz - jöttek magától a kérdések.

- Hát a Smiljka néniel - válaszolta Milan, s úgy mondta, mintha ezt illet volna tudnia mindenkinek.

Smiljka a telefonközpontban dolgozott, vak volt, de a háború kezdetétől nem működtek a telefonok, így főleg a szomszédban lévő emeleti lakásában tartózkodott, Milan mellette lakott a szüleivel. A szükség összehozta a családot Smiljkával, mert az apa kötelező hadiszolgálatot teljesített. Amíg az anya dolgozott, Milan a szomszédasszonnyal volt együtt, úgy mondhatnánk, vigyáztak egymásra. Csakhogy Milan kikíváncozott, s ha sikerült, lesurrant a kis BMX-ével az udvarba.

Így történt ez ma is.

Lassan lecsillapodtak a kedélyek, s indultunk hazafelé. Kint az udvaron már ott volt Smiljka is, csendesen hívogatta Milánt.

- Itt vagyok - röppent hozzá a gyerek - csak hozom a BMX-em és menjünk föl, - indítványozta a kicsi bocsánatkérően.

Én hazaindultam. A házunk a város peremén volt, gyalog 45 percre, de most nem volt ajánlatos akármelyik utcán végigmenni, mert voltak olyan helyek, ahol időnként mesterlövészek lőttek a járókelőkre, így

igyekezett mindenki olyan utcákon át közlekedni, amelyek a közeli hegyek irányából védettek voltak. Nem a legrövidebb, hanem a legbiztonságosabb utakon közlekedtünk. Megtörtént nem egyszer, hogy útközben gránátzene kísért bennünket, az a hang valamiféle zenére emlékeztetett.

Tudtuk, ha a gránát hangját halljuk, az jó, mert akkor az már továbbment, bennünket nem fog eltalálni. Én elég gyáva voltam, ha felettem sűvített el a gránát, rögtön menedéket kerestem, általában a legközelebbi lépcsőházba mentem be, itt várakoztam, lesz-e támadás, majd újból bátorságot gyűjtve folytattam hazafelé utamat.

Néha pánik fogott el, féltem a munkába való oda-vissza járástól.

- Nem bírom tovább - panaszkodtam egyik kollégának - félek, hogy útközben eltalál a gránát.

- És otthon nem találhat el, nem talált el még senkit sem bent a lakásában?

- De igen - ismertem el.

- Na látod, akkor mitől félsz, hát pihend ki magad egy-két napig, s utána ismét minden rendben lesz, hát nem attól maradunk emberek, hogy minden nap rendszeren megmosakszunk, még ha kevés vízben is, hogy rendszeren felöltözködünk, és hogy minden nap valami hasznos munkával hozzájárulunk az élethez - utasított rendre.

- No-o-os! Mit gondolsz nem így van ez?

- De igen - láttam be magam is - így fogok tenni.

S múltak a napok, a hetek. Nem is szeretjük őket számolni, csak mindig abban reménykedtünk, hogy történni fog valami, ami miatt ezt a háborút be kell fejezni.

Gyakran látogatták meg a várost világhírű emberek, kiemelkedő politikusok, humanitárius szervezetek vezetői, s mindenki sajnált bennünket. Ilyenkor mindenki felcsillant a remény, talán ennek az egész éhezésnek, borzalomnak a végét járjuk.

Néha olyan hírek keringtek a városban, hogy megérkezett egy újfajta fegyver, és ez véget fog vetni mindennek.

De a bölcsebbek ennek sem hittek, és úgy vélekedtek, hogy a konzervdobozt is csak kívülről lehet kinyitni, tehát hiába keressük mi itt a megoldást, mert a blokád alatt lévő város valóban konzervdobozra hasonlított.

Voltak itt mindenféle indítványok, próbálkozások.

Egyik ötlet az volt, hogy fogjon össze az egész város, és mindannyian induljunk el egy irányba, törjünk ki a városból, mindenkit úgy sem ölhetnek meg.

Végül mégis türelmesen vártuk, hogy egyszer úgysis vége lesz az egésznek.

Azután kezdődött minden előlről.

- Csak azt mondják meg, meddig fog ez még tartani - sírta el magát az egyik szomszédasszonyom, akinek mindene leégett, s most ide menekült a fiához - akkor valahogy kibírnám ezt az egészet.

De itt nem úgy volt, mint a katonaságnál, nem volt visszszámolás.

Másnap aztán újból elmentem a munkába.

Milan most már merészebb lett, s ha lejött az udvarba, néha-néha fürkésző tekintettel nézett az ablakaink felé. Hozánk is besomfordált, s ebben a megváltozott világban senkinek sem volt ez semmi különös. Papírt, ceruzát nyomtunk a kezébe, rajzolgasson valamit az amúgy is gazdátlan íróasztalon.

Lassan már nem volt nap, hogy délfelé be ne jött volna.

- Na, most mit írjak - kérdezte egyszer.

- Hát levelet, tán csak van valakid - tettem hozzá bizonytalanul.

- Majának, ragyogott fel a szeme, sebtében elkezdte ütögetni a billentyűket az írógépen, amíg össze nem gabalyodtak az összes betűk.

- Nem megy - mondta kétségbeesetten. - Te, tudod mit - rángatta a kezemet egy napon. - Te mindig leveleket írsz, írjál az én testvéremnek is.

- Neked van testvéred? - csodálkoztam.

- Igen, de ő ott van a nagymamámnál Ildzsán - mesélte a kicsi. Békeidőben Ildzsára villamossal jutottunk el, de most a város e része külön lett választva.

Még mindig hitetlenkedve néztem rá.

- Majának hívják - bizonygatta.

S vett egy lapot, be akarta húzni az írógépbe.

Így születtek meg napról napra az el nem küldött, kurta kis levelek. Begyömösölte a kurta kis levelet a borítékjába, s repült vele haza boldogan, akár egy kis madár.

Játékosan félrebújt a bejárati ajtó mögé, s kedvesen kérte magát befelé.

Na, te kis mitugrász, már megint itt vagy! - nevette el magát megértően már az igazgató is.

Egyszer aztán nagy komolyan ráesett a levélíráásra.

Felmásztattam hát egy székbe és Milan elkezdett diktálni:

- Kedves Majám!

Én, Anyu, meg Apu jól vagyunk, Te hogy vagy, hát a Mamika?

Mikor jössz már haza a villamossal, hogy itt megvárjunk? Írdd meg!

A te Milánod.

Amikor ezt lediktálta, vette a papírt, csak szorongatta,

és elkezdett hangosan zokogni.

Különben Milan sohasem nyafogott a nővére után, neki minden olyan természetes volt, az is, hogy néha gránátok potyogtak, az is, hogy gyakran a pincében alszik az egész szomszédsággal, az is, hogy Apuka soha sincs otthon, és Anyuka csak sír. Az is, hogy mindennap csak kenyeret esznek, meg valami levesköttyvalékot. Milan csak négyéves volt.

Egyszer két kis fonnyadt almát hoztam neki, máskor egy marék mogorót, csak bedugta a kis zsebébe, de előtünk sohasem kóstolt bele.

Néha arra kért, meséljek neki valamit, ilyenkor általában elvettem néhány szem mogorót és arról a kismókusról szoltam, amelyik ezt neki küldi és itt lakik a közeli erdőben.

- Ugye, teneked van urad -, kérdezte egyszer nagyon komolyan, és szigorúan rám nézett.

- Persze - válaszoltam.

- Akkor jól van - nyugodott meg.

- Miért?

- Csak úgy, mert nem jó, ha nincs urad.

- Hogy hívják? - ellenőrzött le.

Megmondtam a nevét.

- Ha egyszer eljön ide, majd megmutatod - mondta most már fontoskodva.

- Majd egyszer elvezetlek hozzánk egy hétvégére-, ígértem meg meggondolatlanul.

Ezután bármikor találkoztunk csak így szolt hozzám:

- Na?

Egyszer azután, amikor úgy találtuk Milan édesanyjával, hogy elég biztonságban el tudom vinni, nagy boldogan becsomagolta kis holmiját, s nekivágtunk együtt a hazafelé útnak.

Valahonnan új nadrágot teremtettek neki, meg egy új szandált, de persze minden két számmal nagyobb volt, így szerencsénkre egész úton hol a nadrágja csúszott le, hol meg a nagy szandálból lépett ki, s ez volt egész úton a legnagyobb gondunk, de sehol sem hallatszódott sem lövöldözés, sem gránátzás.

Persze a kis Milan annyira le volt gyöngülve, hogy a második utcától csak egyetlen kérdése volt, s mind gyakrabban: - Ez most már a te házad?

A kis mókusról, a mogoróról, az erdőbarangolásról teljesen megfeledkezett. De szerencsésen megérkeztünk. Tele volt kérdésekkel, hol a kutyával játszott, hol a kertbe szaladt ki a kis mókust keresni.

Csak egy gondom volt, enni azután semmit sem nagyon akart, hiába jártam a kedvébe bármivel, pedig halvány bőrén keresztül áttetszett az egész erezete,

keze, lába pedig valóban nádszálra emlékeztetett, fehér arcocskáján csak a két koromfekete szeme csillogott, apró fogacskái szinte észrevehetetlenek voltak.

Megkóstolta a kért ételt, s immel-ámmal evett néhány falatot, majd otthagya azzal, hogy inkább majd később.

Férjemmel nagyon megbarátkozott, olyannyira, hogy együtt aludtak.

Milánnal igazi jó barátok lettünk.

Gyakran hazahoztam, igazi élménynek számított mindkettőnknek, neki a nagy változást jelentette, nekem pedig kicsi üdeséget, frissességet. Amikor távozni kényszerültem a városból, nem búcsúztam el tőle, de emlékebe neki hagytam gyermekeim legszebb játékait.

Később, jóval később hallottam, hogy Milan szüleivel és Majával Kanadába költözött.

A csatorna

Éjfél már jócska elmúlhatott, amikor valamire felriadok, ahogy megfordulok az ágyban megrökönyödve észlelem, hogy egyedül vagyok, megtapogatom álmosan a mellettem lévő párnát, hideg. Biztos a WC-re ment ki (a férjem), de hiába várok, percek múlva sincs egyetlen moccanás, sem zaj.

Hová lett? Kimegyek halkán a fürdőszobába, hiába, bekukkantok a gyerekekhez, mélyen alszanak, körülnézek mindenütt, de eredménytelenül.

Visszasomfordálok, újra lefekszem, de nem jön álom a szememre, akárhogy is kívánom. Mennyi idő telt el közben, nem néztem.

Még mindig koromsötét volt, amikor hallom, megcsikordul a bejárati ajtó, s megjelenik a szobában az elveszett. Lassan letolja a nadrágját, rajta a pizsamája, behúzódik újra a takarója alá. Úgy teszek, mintha aludnék, de a tyúkeszem nem hagy nyugton: - Hol jártál?

- Aludj, asszony, csak a közeli építkezésről hoztam egy csatornát, tudod, hogy rendezni kell az esővizet - hangzott a határozott, kurta válasz.

- Na de, akkor ez lopás - állapítottam meg.

- Te csak aludj tovább, legjobb lesz, ha nem ütöd bele mindenbe az orrod - hangzott a felelet, megfordult, s erőteljesen elkezdett horkolni.

Jó, gondoltam magamban, s elaludtam én is.

Reggel elsőnek keltem, munkára siettem. Ő még nagyban fújta a kását. A gyerekek, ki-ki a szobájában, még szundikáltak. Megcsókoltam őket csendesen,

hadd aludjanak még, hisz alig múlt 6 óra. Elindultam a szokott időben munkára, de útközben lekukkantottam a pincébe: a hosszú vasbeton cső ott hevert a földön.

- Házhoz húzó ember ez a te urad - jutottak eszembe édesapám szavai.

Aztán feledésbe merült az egész dolog.

Egyszer újból arra ébredtek, hogy egyedül vagyok az ágyban, biztos a WC-én van, gondoltam. De nem így volt. Csak forgolódtam az ágyamban, különböző időtlen sejtések cikáztak át az agyamon. Sokáig hanykolódhattam, kinn még koromsötét volt, csak a szél csendes altatódalát hallottam.

A kutyánk vakkantása éberebbé tett, megcsikordult a kapu. Hangtalanul besomfordál a férjem, lehúzza a nadrágját, a pizsamája rajta, halkan bebújik a takarója alá.

Tetetem magam, mintha aludnék, pedig érzem, hogy a szívem úgy zakatol, mint a mozdony kereke.

Most nehogy megint libuska legyen, jutnak eszembe az intések. Egy szó nem esett.

Lassan aztán én is elszenderedtem.

Ezek után kezdtem éberebb lenni. Egyszer, amikor észrevettem, hogy felkelt a párom, készülődni kezdett, olyan félálmosan feltápászkodtam az ágyamból, kicsoszogtam a fürdőszobába, s kétszer jó erőteljesen megrántottam a viztartályt a WC kagyló felett.

Mire visszajöttem, ő már mélyen aludt, legalább is a hangos horkolás erről tanúskodott.

Nem volt nyugtom, valamit tennem kell.

De mit?

A történeteket senkinek sem mertem elbeszélni, attól tartva, hogy jókat mulatnak majd rajtam, meg betegesen féltékennyé nyilvánítanak. Így csak magamban morfondíroztam, de mindig előttem voltak a kolléga szavai: - Egy igazi nő mindenütt, mindig igazi pipi, nem pedig buta libuska!

De hogyan?

Egyszer a munkahelyemen az ebédszünetben, a pinceétermünkben, ahol egyik kolleganőmmel szoktam kávézni, a mellettünk lévő asztalnál három kolléga azzal múlászott az időt, hogy a holdkórosokról élcelődtek: hosszasan leadták, hogy vannak olyan emberek, akik a hold csalogató fényére éjszakán át felkelnek, majd nyújtott kézzel sétálnak a lakásban össze-vissza. Erre az egyikük felugrott, kinyújtotta mindkét kezét és csukott szemmel járni kezdett.

A többiek jóízűen hahotáztak.

- Vannak olyanok is, akik kimennek a lakásból, sőt felmásznak a háztetőre, meg a kerítésre, s úgy járkálnak

előre nyújtott kézzel. Volt olyan eset, hogy egy ember így halt szörnyet, - adta hozzá az egyik mesélő.

Ilyenkor csak a víz segít, hallatszott oldalról, mert ha a holdkóros belelép, ez felébreszti.

Legjobb, ha a vizet bilibe teszik, mondta a másik társuk.

Na, esetleg én is megpróbálok valamit, de nem szóltam az ügyemről.

Egyik este mikor már mind a négyen otthon voltunk, s el-elcsevegtünk a mindennapi eseményekről, hirtelen kijött a számon: - Ti már hallottatok olyant, hogy vannak holdkórosok?

A kérdésemre a gyerekek is nagyon figyelmesek lettek.

Persze, hogy vannak, kapta fel a férjem a beszélgetés fonálát, majd hosszasan ecsetelni kezdett számára ismert néhány esetet.

A gyerekek tátott szájjal hallgatták a különböző holdkórosokkal kapcsolatos legendákat.

Én csak nagyokat hallgattam.

- De hogyan lehet ez ellen védekezni? - kérdezte a fiú tágra nyitott szemmel, naivan.

- Legjobb egy lavórhoz vizet önteni, odarakni az ajtó elé, mert ha a holdkóros megindulna, bele fog botlani, a víz csobbanása pedig felébreszti - magyarázta a házfő.

- Akkor ez elég egyszerű - jegyezte meg a kislány.

- Szerencse, hogy nálunk nincs holdkóros- hangzott el a bölcs megállapítás.

Másnap délután az öreg szomszéd csengetett be hozzánk: - Hoztam egy kis pálinkát, ma lettem kész a főzéssel, kóstolja már meg, szomszédkáim. Stevo bácsi egy literes üveget húzott ki a kabátjából. Gyorsan előkerültek a poharak is.

- Na, hadd lássuk, milyen erős - terjesztette elő javaslatát a férjem, néhány cseppet a tálcára loccsantott, majd egy gyufaszállal meggyújtotta. A párlat kékes lánggal égett.

Sokáig próbálgatták ég-e, elég erős-e. Közben az öreg szomszéd hol az egyik gyereket vette az ölébe, cirógatta, becézte, majd a másikat.

Egyszer csak a fiú rákérdezett a szomszédra: - Stevo bácsi, igaz az, hogy vannak holdkórosok?

A szomszéd először csak hümmögött, majd rávágta, hogy ő is hallott már ilyet, de látni még nem, de hozzáadta: Ha az ilyen ember vízbe lép, rögvést felébred!

Lassan felkászálódott, a butykost nekünk hagyta, mondván, ha másra nem, jó lesz borogatásra.

Aztán mikor lefeküdtünk, a fehér zománcos lavór ott állt az ajtónál, tele vízzel.

- Legjobb lesz, ha nyitva hagyjuk a szobaajtókat - indítványozták a gyerekek.

Minthogy tudni illik, ki a főnök a házban, az ajtók nyitva maradtak, a bejáratit kivéve. Napok, éjszakák teltek így el, de ettől fogva mindannyian nyugodtan aludtunk.

Igaz, egyszer-másszor észrevettem, hogy a férjem elszáguhd mellettem piros Golfjával, egy kis hölgy társaságában. Először megdörzsöltem a szemem, elvetve a gondolatot, ez nem ő, de megegyezett a kocsí regisztrációs száma, meg amikor megérkezett, micsoda véletlen, ugyanaz a sötétkék balonkabátja volt, mint a sofőrnek.

Amit látsz, azt nem látod! Jutott eszembe öreganyám intése. Nagyokat hallgattam, de azért belülről nem volt mindegy.

Egyszer már esteledett, a leckéket nézegettük a gyerekekkel, jó késve megérkezett a férjem is.

Nagyon mérgesen nézett mindhármunkra, külön vonult az asztal mellé, mintha észre sem akarna venni bennünket, szemei gyűlöletről árulkodtak, szótlanul cigarettázott.

- Vacsoráznál? -kérdeztem.

- Nem vagyok éhes, -mondta nagy nyomatékkal.

Láttam, amint a gyerekek csillogó szemeire sötét fátyol borul, de csak szótlanul egymás mellé bújtak.

- Gyerünk inkább aludni, -indítványozták kórusban.

- Nekem ide ágyazz a nappaliba, -mondta a férjem.

Csend lett.

A lányom törte meg a csendet:

- Apukám, én úgy félek.

Mindenki csak hallgatagon bámult maga elé.

- Különben maradjon minden, ahogy volt, -javította most ki magát a ház ura.

Sok év múlva, mikor már ismét minden a régi volt, Stevo bácsi cinkosan magához hívott:

- Elment már az, aki miatt majdnem hódkóros lett a jó szomszéd? S jóhiszeműen rám nézett.

?! Hallgattam.

A háború borzalmas, de néha váratlan megoldásokat is hoz, gondoltam, de nem mondtam ki hangosan, mert a sok nagy baj mellett ez igazi káröröm lett volna.

Az üzlet mégis sikerült

A kis tervezőiroda a város központjában, annak is egyik forgalmas utcájában, egy régi lakóház első emeletét bérelte. Néhány nagyobb teremből állt, hófehérre mázolt falakkal, óriási ikerablakkal, nyúlánk elegáns

kétszárnyas üvegajtókkal, divatos barna szőnyegekkel. Két teremben a terebélyes asztalok mellett tervező-mérnökök szorgoskodtak rajzaikon, számadásokat végeztek.

A harmadik termet a kommercialisták birtokolták előszámlákkal, elszámolásokkal, szerződésekkel foglalkoztak. Oldalt a titkárnő szobájából nyílt a főnök kabinetje. Berendezése luxusról tanúskodott, falait sötét tapéták borították, terebélyes horpadozó fekete bőrfotelokkal. A fő helyen óriásira méretezett íróasztallal, melyen ezeregy akta, két-három telefon, közülük valamelyik mindig csörgött, a mennyezetről nagy kristálycsillár csüngött mélyen alá úgy, hogy a magasabb vevők először mindig beleverték a fejüket. Annak ellenére ennek így kellett maradni, ez volt a sikk. Volt még egy szerény teakonyha is a WC mellett.

Az alkalmazottak, mérnökök, közgazdászok jó kis csapatot alkottak, ahogy magukról állították. Igaz, néha jelentkeztek kisebb feszültségek, szikráztak a kedélyek, de a kimenetelük általában pozitívrá sikerült. Gyárak, termelő részlegek tervezésével foglalkoztunk.

Az egyik munkanap vége felé a főnök összehívott bennünket, sebtében új feladatokat osztogatott a rendre vonatkozóan. Mi szófogadóan friss tervrajzokat aggatunk a falakra, előszedtük kimosott, vasalt fehér munkaköpenyeinket. Egyik kolleganő, aki Párizsból vetődött újból haza, színes akvarell perspektíváival nemesítette meg a szigorú épületrajzokat.

A főmérnök, a főnökkel együtt, elégedetten csóválta a fejét.

- Holnapra egy kis frizura, smink, hogy javítsátok az összbenyomást -, mondta a főmérnök és komoly tekintettel méricskélta a nők irányába.

A főnök középtermű, hízásnak indult (a kollegák maguk között azt állították, hogy uszógumit hord az inge alatt) jóhiszemű ember volt. Kicsit x-lábával ügyesen egyensúlyozta a kilóit. Még elmaradthatatlan óriási koffertáskája is segítette a föld vonzóerejének bizonyításában. Világos nadrágot, elegáns, két oldalt mélyen felvágott pepita zakót viselt, elmaradhatatlan csíkos nyakkendője takarta a feszülő sötétszínű ingét. Hullámos haja félig takarta a nyakát, világos barna szemével gyakorta pislantott egyet, mi mindig jóváhagyásként vettük. Amikor apró erélyes lépéseivel elindult, a padlószerkezet megreszketett, ez hozzátartozott a sármjához.

A főnök meglegedetten vakarta a fejét és így szólt:

- Jóka, jer csak ide!

Jóka a takarító- és kávéfőző tiszttét töltötte be.

Középkorú sovány ágrólszakadt asszonyka, aki néhány évvel ezelőtt telepedett le a családjával a nagyváros kínálta lehetőségek miatt, számára túl későn ahhoz, hogy ráragadjon a nagyvárosi viselkedés.

- Jóka, neked egy kicsit baj van a neveddel, holnap a vendégek előtt, miközben a kávé felszolgáló IZABELL-nek foglak hívni -, mondta erélyesen a főnök, kihangsúlyozva, ha kicsi is, de válogatott társaság vagyunk.

A takarítónő csak hallgatagon lehajtotta a fejét, csámpás cipőjében kivonult a teakonyhába, tovább síkálta a csempét.

Másnap óriási felhőszakadásra ébredtünk. A környező hegyekről leömlő víz eltorlaszolta az utakat, a városi közlekedés akadozott. Lucskosan, agyonázva érkeztünk be a munkahelyre, de a benti langyos levegő, telítve kellemes fenyőillattal, a halk zene mindent újból az igazi kerékvágásba térített.

Csak a főmérnök késett, a főnök már a száját harapdálta, s bevonult a saját (ahogy mi mondtuk) barlangjába. A vendégek csakhogy meg nem érkeztek.

Kemál, a főmérnök bőrig ázva, vacogva rohant be.

Csak tüsszögött, reszketett, egyre a kezét dörzsölte, mígnem így szól:

- Pipikéim, már megbocsássatok, de én lehúzóztam ezt a vizes nadrágot, mert még kikészítem a vesém - kapta a friss tiszta köpenyét, kiröppent a WC-be. Néhány pillanat múlva kezében a vizes nadrággal, magára öltve a tiszta köpenyét, visszairamodott a rajzasztala mögé, de mivel az asztal tábláját csak négy keskeny vasrúd tartotta, láthattuk szőrös lábszárait, ami különben férfiasá tette.

- Ragasszátok már körül az asztalomat -könyörgött, mert nem állta kuncogásunkat. Ő is segített volna, de mivel a köpeny hajoláskor számára nem kívánt képet nyújtott volna, így mi könyörületesen körülborítottuk az asztalát nagy papírlapedekkel.

- Talán csak megszárad a nadrágom, amíg a kuncsafatok megérkeznek - mondta.

Mi csak a rajzainkba dugtuk fejünket és kuncogva vártuk a fejleményeket.

Nemsokára kinn a folyosón nagy sürgés-forgás jelezte az új vevők érkezését, a főnök nyomban a bejáratnál termett, mélyen meghajolva, mindkét kezét előre nyújtva üdvözölte, irányította a három vidéki urat a kabinetjébe.

Mi most még jobban igyekeztünk, csak úgy csatogtak a hosszú fejes vonalzó az asztalokon, sercegték a tusstollak a pauszpapíron.

Kis idő múlva kinyílik az ajtónk: - Különben legjobb lesz ha személyesen meggyőződnek, s megismerik programunkat - invitálta beljebb az irodánkba a főnök a három vendéget.

- Főmérnök úr, ismerkedjen meg személyesen is a kedves vevőinkkel, egyben kérem magyarázza el szakszerűen mi az előnye a mi épületeinknek.

Kemal először sápadozva ülve maradt, de mivel ez nagy illetlenségnek bizonyult volna, odament úgy csak a köpenyben csupaszon, egyik kezével magát takargatva, zavartan elkezdett magyarázni.

A vevők nem tudták, most a rajzokat nézzék vagy a mérnök lábára sandítsanak. A főnök is észrevette a bajt, paprikavörösen átvezette a látogatókat a kommersziális osztályra.

- Izabell, Izabell! - hallatszódott a hívás a folyosón, mert a vendégek kávé és ital kérték.

Jóka erre az alkalomra halványlila köpenyt öltött.

-Tessék főnök - mondta, s mereven meghajolt a vendégek felé.

- Négy feketét, Izabell - mondta lágyan a főnök.

Jóka kiment a konyhába, de a csapok elapadtak, egy csepp víz nem sok, annyit sem tudott kifacsarni, bármilyen rémülten is forgatta őket.

Visszrohant a főnökhöz:

- Főnök úr, nincs víz, engedje meg, hogy a WC-, öblögetőtől vegyek ki egy kicsit.

- Kifelé! -ordította a főnök.

Nemsokára nagyot csapódott a bejárati ajtó, miközben maltertörmelék potyogott a félfá körül, elvonultak a vendégek a főnök kíséretében.

- Mindennek ez a felhőszakadás az oka - mondta megint a komoly kolleganő.

Dél felé visszajött a főnök, szidalmazta a léha társaságot, hogy az utcán a helye az egész bandának.

A következő napokban, mindig tüzetesen átnézte, mit csinálunk, hogy halad a munka.

- Nagyot kell itt szorítani a nadrágszíjon - ismételte napról napra.

Éppen egyik napi vizitjekor beszél a titkárnő:

- Főnök úr, telefax....

A telefax a nemrég vendégektől érkezett.

Három új gyár csarnok tervét rendelték meg.

- Csak ne lett volna az a nagy vihar - sópáncodott Jóka.

GINA

Hosszú várakozás után értesítettek bennünket a közeli rendőrállomásról, ahol kutyatenyésztéssel és idomítással foglalkoztak, jöhetünk a beígért kiskutyáért. A férjem sebtében el is sietett átvenni, mi pedig a gyerekekkel készítettük a kutyaházat, az edényeket. Gina, mert így hívták a rendőrségen, egy 4 hónapos doberman tacskó volt. Sovány, félszeg, fekete szőre mintha liszteszákából bújt volna ki, inkább szürkés volt, nyakát és a hasát rozsdavörös foltok tarkították, füle és farka megkurtítva, mert az előírások szerint csak így lehet igazán dresszírozni. Az orrán egy fehér folt volt (ez szépséghibának számított). Számunkra rejtély volt, miért szuperálta ki a rendőrség.

Ott nem tartozott a kedvencek közé, ez az első pillantra lerí róla. Annak ellenére, hogy kutyakölyöknek számított, nehezen barátkozott, félénken visszahúzódott tőlünk. Az étel is sokáig érintetlenül állt az edényében.

De a gyerekek nem hagyták békén. Le-lerohantak a kertbe, hívogatták, kiédesgették a kis házikójából. A türelmüket, vonzalmukat lassan viszonzni kezdte, homályos szeme kitisztult, elkezdett enni is. Sokáig néma volt, még csak vakkantani sem akart. De idővel megjött a hangja is, különösen amikor a vadgalambok odabátorkodtak az ételes tányérjához, felugrott, majd körbe szaladgálva, hosszú nyakát kinyújtva elüldözte a hívatlan látogatóit.

Idővel a szőre is kitisztult, koromfeketén ragyogott. Alkata nyúlánkká, elegánssá vált. Figyelmesen szedte hosszú lábait, izmos nyakát, fejét büszkén felemelve sétálgatott fel-alá a kertben. A gyerekek néha nyers tojást loptak ki neki, utána beismerően dicsekedtek cselekedetük eredményességével. Naponta sétáltatták a közeli stadion füves terepein. Az utcán nagyon félénken viselkedett, menet közben szorosan mellénk húzódva, de büszkén hátravetett fejjel lépdelt karcsú lábaival, mert számára az autók ismeretlen szörnyek voltak.

Idővel igazi családtaggá vált, kikisért bennünket a kapuig a munkába vagy az iskolába menet alkalmával, csendes vakkantással mintha el is köszönt volna tőlünk. Annál jobban örült érkezünknek, örömmel körülugrált bennünket, és mintha kérdezősködött volna a történetekről, csendesen, szüneteket tartva ugatott.

Ha látogatók érkeztek hozzánk, ugatásáról felismertük, hogy barát jön, mert ekkor csendesen megszokott jelzésekkel jelzett, mintha ő is befelé invitálná a jövevényt, de ha ismeretlen jelent meg a kapuban, a jövevény elé

állt, felemelte felé a fejét és eszeveszetten csaholt, meregetve éles fogait, be sem merészkedett tőle az udvarba senki idegen.

Naponta csak egyszer etettük, érdekes szokása volt, hogy a megszokott időben szájába vette az üres lábasát és szaporán, erélyesen döngötte vele a házát, máskor első mancsával tologatta oda-vissza házáig a lábast, türelmetlenül jelezve, hogy megérkezett az ő "ebédideje" is. Amikor azután kihoztuk az eledelét, félreállt, megvárta, hogy a lábasába öntsük, s állt állhatatosan, amíg nem távoztunk el, csak akkor lépdelt oda az edényhez, de akkor aztán olyan villámgyorsan felfalta az egészet, mintha attól félt volna, hogy az ott ólalkodó galambok feleszik előle. Nem volt válogatós, megevett mindent. Ha kockacukorral jutalmaztuk, először ügyetlenül kiköpte, de azután fejét csóváltatva rágcsálta, mint az igazi desszertet.

Esténként könyörgő csaholással invitált bennünket sétára. A füves pázsiton azután kinyújtózkodott, és 100 métereket is hempergett, bukfenchezett egyfolytában.

Ha nyáron kirándulásra mentünk és magunkkal vittük, a hegyi legelőkön óriási köröket futott be, bukfeneket hányt, s közben visított, mint egy gyerek, de gyávasága rögtön kiderült, mert még az erdő szélét sem merete megközelíteni, a lába legyökerezett a földbe, nem akadt köztünk, aki erővel vagy csalogatással betuszkolhatta volna.

Ezek a kirándulások, az óriási szabad tér tette legboldogabbá.

Hazafelé menet más kutyákra ügyet sem vetett, csak féltékenyen még közelebb húzódott hozzánk.

Elérkezett a háború. Kezdetben a lövöldözések, a gránátzás a város távol eső részén játszódott le, alig lehetett hallani is valamit, de a háború lángjai gyorsan kiterjedtek az egész városra. Főleg az esti órákban ostromolták gránátosóval az egész völgykatlant. Ilyenkor a legjobb óvóhelynek a pince bizonyult. Ahogy megkezdődött az ostrom, ijedten nyomultunk le a pincébe. A kutyáról teljesen megfeledkeztünk. Pedig Gina jobban félt, mint mi, szüntelenül vonított. Akkor mondta az egyik szomszéd, aki mellesleg vadászni járt, hogy a kutya hallása hétszer érzékenyebb az emberénél.

Most már, ha megszólaltak a szirénák, elsőnek Gináról gondoskodtunk, csak utána iramodtunk mi is a pincébe.

Egy napon aztán a mi településünkre került a sor, elkezdtek gránátolni. Ginát a lépcsőházba engedték, mi pedig a pince legmélyebb zugába menekültünk. Egyik szomszédunk így bölcsekedett: én csak az első gránáttól félek, ha az nem talál el, akkor megmenekültem. Két gránát érkezése között 3-4 perc telt el. Ezúttal a mi

házunkat is telitalálat érte. A gránát a háztetőre esett, a robbanás úgy megrázta az egész házat, hogy mi a pincében leestünk a székről, a bejárati ajtót kicsapta a légnyomás. Óriási félelmünkben csak mozdulatlanul vártunk tovább, lehet, hogy órák múltak, mire egy kicsit felocsúdtunk félelmünkéből és körül mertünk nézni.

A robbanás nemcsak földrengésre emlékeztetett, hanem kimondhatatlanul nagy fülhasító zajjal járt, mindig azt hittem, hogy többet sohasem fogok rendesen hallani, de az ember ellenálló portéka, hihetetlen mennyit kibír a szervezete, az időnél pedig ebben az esetben nincs jobb orvos, mindent elfeledtet, vagy legalább elhomályosít az emlékezetünkben.

Amikor minden elcsendesült, kimerülten, némán elaludtunk ott lent a pincében. Csak másnap vettük észre Gina eltűnését.

Vasárnap délelőtt volt. Utcáról utcára kerestük a kutyát, órákon át kóboroltunk a körméken, de Ginának se híre, se hamva. Az utcák kihaltak voltak, sehol egy lélek.

Csalódottan érkeztünk haza.

Utána még napokig kutattuk a települést, kérdezősködtünk utána, de hasztalan.

Így aztán Gina is elhagyott bennünket.

Nagyon kapóra jött, amikor a szomszéd gyerek egy sebesült kutyát hozott haza, könyörgött, fogadjuk be. - De most az embereknek sincs mit enniük, nemhogy kutyát etetni - méltatlankodtam. Végül is a problémát úgy oldottuk meg, hogy a férjem minden nap eljárt a közeli kórházba, hazahozta a betegektől kimaradt ételhulladékot, és ezzel etette az új házörzőnket. A kutya lassan kiheverte a sebeit, de egyik lábára sántított, a gerince sem épült fel többet.

Hamar megszokott nálunk, s bizony éberem jelezte éjjelenként az esetleges hivatlan vendégeket. Ginát nem tudtuk elfelejteni.

Forró augusztusi délután volt, a munkából hazajövet a kórház udvarán keresztül jártunk, mert a benne lévő utak védetteknek bizonyultak a meglepetésszerű támadásoktól, itt láttam meg véletlenül Ginát, amint egy ételhulladékos kanna közelében ögyelgett.

- Gina, Gina - üvöltöttem hirtelen meglepetésemben, alig akart észrevenni, csak álldogált lekonyult fejjel. Lerántottam az övemet, hirtelenében a nyaka köré akartam fűzni, de a kopasz nyakán egy gyűrű alakú széles seb éktelenkedett, egyik hátsó mancsa pedig hiányzott.

Ez csak ő lehet, ismertem fel a fehér foltjáról az orrán. Elkezdtem csalogatni, nem hiszem, hogy felismert, de utánam bandukolt. Mikor megérkeztünk, letelepedett

a bejárati lépcsőhöz, onnan többet nem tágitott, hiába ugatott rá féltékenyen a fogadott kutyánk, rá sem hederített, mintha azt akarta volna tudtára adni, hogy az övé az elsőbbség.

Izgatott bennünket, honnan a gyűrű alakú seb a nyakán?

Hogy a mancsát gránátrepesz vitte el, abban bizonyosak voltunk.

Egyszer egy katona tévedt be hozzánk, lakást keresett magának meg a családjának, mert a tűzvonalon lévő házukat el kellett hagyniuk. Megszéppentünk tőle, fel volt fegyverezve, miközben saját sorsát mesélte, felfigyelt a kutyára. - Te hogy kerültél ide - fordult a lépcsőházban fekvő kutyához. - Ismerem a pajtást - mondta csendesesen - velünk járta a választóvonalakat a harctéren.

- Mindig meg akart szökní, a seb a szegecses örvtől van, amit a nyaka körül hordott, végigjárta ez a pajtás néhányszor a tűzvonalat. Sokat tudna ez mesélni, milyen harcok voltak arra - toldotta hozzá a történetekhez a katona.

- Ha ember lennél, most nagy kitüntetés járna neked, kutyus - mondta.

- Siket ugye, meg a félelemtől azt hiszem, már nem is ép - mondta a jövevény, s fejcsóválva, csendesesen hümmögve tovább ballagott, elmerülve saját gondjaiba.

Gina lassan agonizált, utóbb már semmire sem reagált, csak megkövülten várta a lépcsőkön utolsó napjait.

Távozás

Kék sátorvászonból magamtákolta két óriási útitáskával a kezemben még egyszer visszafordultam.

Elöttem egy takaros, fehér színű, csaknem vadonatúj lakóház terpeszkedett a domboldalon szinte teljes pompájában, a kertje inkább parkra emlékeztetett, fehérre festett, egyszerű, ízléses vaskerítése katonásan övezte körül. Néhány rózsza még virított a novemberi lágy nap-sugarak alatt. A gyümölcsfák gazdagon behintették már a fűvet bíborvörös és aranyárga levelekkel, s úgy fénylett az egész, mintha frissen lett volna kilakozva. A kerten át a háztól keskeny, kacskaringós betonút ívelt felfelé a kijárat felé.

Minden olyan csendes, méltóságteljes, néma volt. Még az ablakpárkányon sorakozó muskátlik is pompás vörös virágpamacsaikkal, haragoszöld leveleikkel még ünnepélyesebbé tették a hangulatot. A fehér falakon az ablakok úgy csillogtak, mint az odavarrt drágakő az

ünneplő ruhán, mögöttük a függönyök sejtelmesen takarták a ház meghitt titkait.

Igen, így volt a megegyezés, mindent a helyére tenni, úgy nézzen ki a ház, mint amikor még tele volt boldog lakóival, alkotóival, a délceg gazdájával, a két szép csemetével és velem.

Itt szorgoskodtunk 28 éven át, míg a valaha elhagyott szilvást, mi négyesben, kedves fészünkkel nem varázsoltuk.

Most itt pusztá minden, csak a távoli ágyúdörgés tör meg néha-néha a síri csendet. A szomszédos házak táján sehol egy lélek, senkinek sem inthetek, hogy egy búcsúsztól kiáltsak, senkinek sem mondhatom, hogy „dovidjenja”...

Ez itt háborús szokás - ha távozol, azt egyedül kell megtenned.

Olyan mélyen felsóhajtottam, hogy magam is megrezentem tőle, nehézkesen megragadtam a két csomagot és elindultam.

Úgy éreztem, hogy valamit kiszakítok magamból, de remény töltött el: ennyi szenvedés után talán sikerül új életet kezdeni.

49 évesen a háborúban a vállam megroggyant, mellem lelapult, kusza sötét hajamba mind több ezüstös szál kezdett fényleni. Jól felkészültem az útra, egy régi, kissé már kitaposott olasz csizma volt a lábamon, borjúbőr szoknya, vastag pulóver, amolyan unikum, kézzel kötött.

Inkább morfondíroztam magamban, nem szabad gondolkodnom, miközben ezer történet forgott egyszerre filmszerűen előttem. Most csak előre kell mennem, s csak a pillanatra gondolnom.

Az utcák kihaltak voltak, mindenütt a sok szemét, miközben állandó kesernyés, bűzös füst uralta az egész várost. Ez a bűz behúzódott a házakba, a falakba, még a lelkünket is megmérgezte.

Kint az utcákon sehol egy ember, csak néhol turkáltak a kóbor kutyák a szemétben a szertehullott konzervdobozok között.

Kerestem a ragyogó várost, ami hosszú éveken át őszinte szerelemmel vonzott, mindig úgy éreztem, minden, ami ide tartozik, az egész gyönyörű város egy kicsit az enyém is, még így is, a megrongált épületeivel, ahogyan most idétlenül tátongtak sötét üvegtelen ablakaikkal, a koszos elhagyott utcák, a kopár, csupasz, kietlen parkok, az üres, ijesztő terek, a félelmetesen barnuló hegyoldalak, az óriási temetők teli friss sírhanthokkal, a stadion, a jégpálya fegyelmezett sorokban őri hallotait, mert most sok szarajevói végleg ide költözött.

Még békében is gyakran elsétáltam a temetőbe,

először egy zentai származású pap kérésére, mert egy óriási orosz-lászlószobor alatt az első világháborúban elesett két zentai fiú síremléke állt. Ő hagyta meg, hogy menjek el arra feléjük, mert más ezt már nem teheti meg. Most a háború kezdetén ezek a sírkertek új hősöknek nyitották meg kapuikat, hiába kerestem a régi sírokat. Mégis el szoktam járni. Egyre több volt a kereszteken „a háború áldozatai” - felirat. A temető olyan méretű lett, hogy inkább egy településnek felelt volna meg. Napról napra hihetetlen gyorsasággal szaporodtak a sírok. Némelyik közülük fel volt díszítve, de legtöbbjük horpadtan, eltorzulva árválkodott, arról tanúskodott, hogy lakójának már senkije sem maradt a városban. A fejfák préselt falemezből vagy más rossz minőségű fából készültek, mert a fa és energiahiányban már lassan alig jutott fejfának való anyag is.

Mindezt azért említem, mert a temető sarkán volt a taxiállomás. Néhány taxi most is ott vesztegelt, a meleg novemberi napsütésben a taxisok az első két ülésen lomhán elnyújtózva vártak az utasokra.

- Hová? - intézte hozzám szavait inkább szokásból a sofőr, mert itt az utasok leginkább csak egy irányba használták taxit, olyan drága volt a szállítási díj, hogy a lakosság csak akkor vette szolgálataikat igénybe, ha életbevágó dologról (útról, betegről) volt szó.

- A buszállomásig - mondtam, és már gyömöszölte is a sofőr a két irdatlan csomagomat az autó csomagtartójába. Bevágódtam az első ülésre, s miközben a kocsit hangtalanul csúszott végig az annyira ismert útvonalon, még egyszer megbámultam, megcsodáltam a mellettem elszárguló város képét.

A fojtó kesernyés füstől egész úton krákkogtunk. Amikor az alagút felé vezető úthoz értünk, észrevettem régi barátnőm, amint hosszú, nyújtott lépéseivel hazafelé igyekszik a kórházból, most is a nélkülözhetetlen sárga műbőr szatyorjával, amelyben a kórházban kimaradt kaját összegyűjtötte, hogy otthon azután éhes szomszédjait ajándékozza meg vele.

A szatyor mélyén mindig akadt egy-két szelet kenyér, egy félig elfogyasztott konzerv vagy éppen egy alma. Bori ezt önzetlenül osztogatta a szomszéd gyerekeknek.

Nem sejtette, hogy távozem, mert az utóbbi hónapokban kikezdte a háború a barátságunkat, fáradtságos fizioterapeuta munkájában szinte szétforgácsolta minden csepp erejét, a sok félelem pedig teljesen megtépázta már egyébként is legyengült idegrendszerét. Azt gondolta rólam, hogy ellensége lettem. Így már egy ideje kerültük egymást.

Lassan közeledtünk az épülethez, a valahai buszállomásból csak a roskadozó vasszerkezet maradt meg. Az autóbusz már ott várakozott. Körülötte kisebb embercsoportok. Halk búcsúzkodások. Voltak gömnyedező aggok, de pólyás kisbabák is. Mindenkin ugyanaz az érzés uralkodott el: szabadulni a pokolból, bármilyen áron is.

Átvittem a poggyászt a buszba, és álldogáltam én is egymagamban, hozzám senki sem tartozott. Családom már régen távozott. Ekkor egy idős, reszkető, sovány kéz érintette meg a vállamat: - Eljöttem szerencsés utat kívánni..., köszönök mindent - sóhajtott. - Ha Isten segíti, ne feledkezzen meg a kis Szasámról, meg Draganámról... Dragana édesapja régi ismerősöm volt. Megkönnyebülés töltött el. Nekem is van itt valakim, én is érdemes vagyok valamire. Szerettem volna sírni, hangosan zokogni, de mintha minden kiszáradt volna belőlem. Fájt, hogy ilyen módon kell elhagynom álmaid városát. Már csitri koromtól, egy diákkiránduláson eltökéltem, hogy egyszer ide jövök élni. Megragadott a város különös hangulata, a köréje tornyosuló hegyek lankái, különös függő virágoskertjei, amelyek a bércekről egészen a központba beosontak, szinte mint csermelyek csörgedeztek le a hegyekről. A szűk girbe-görbe szikár utcák, a nagyvárosi közép-európai stílusban készült házakkal elvegyülve az embert még emberebbé tették.. Imádtam az emberek lazaságát, megértését, apró, szikrázó huncutságaikat. Teljesen otthon éreztem itt magam, titokban lejegyeztem, mely épületek tervezésében vettem részt én is.

Most mindennek vége..., de újból szabad leszek, újra kezdek megint mindent.

- Indulás! - hallottam a buszsofőr hangját. Spaić úr arcára könnycseppek tolokodtak, megöleltem, és bementem a buszba. Megfogadtam, ha kijutok, első dolgom lesz, hogy Draganának és a kis Szasának kieszközlöm a garanciát a távozáshoz. A buszba alig volt néhány utas. Most, ahogy a jármű végigment a Vojvode Putnik utcán, éreztem, hogy egy várost nemcsak épületei, utcái, fái teszik azzá, hanem lakosai, akik ezt mind megteremtették, a város moraja, egy köszönés, a járásmód, egy ételíz, egy jellegzetes illat, egy-egy történet - az egészet egy élő szerves óriássá teszi, amely magával ragad, sodor hosszú éveken át.

Habár mindig honvággyal küszködtem és szenvedtem szülőföldemért, Szarajevót sajátoména éreztem, amit tudtam, kiadtam itt magamból, ugyanakkor mindig bőkezűen kárpótolt mindenért.

Lassan az első frontvonalra értünk. Itt minden még

borzasztóbb volt. Az egész háború folyamán itt dúltak a legelkeseredettebb harcok.

Milyen érzés lehet végig menni azon a helyen, ahol tízével-százával hagyták itt a város fiataljai életüket?

Ilyen helyen az ember tehetetlennek, semminek érzi magát, egyetlen racionális megoldás: távozni innen minél előbb. Még mélyebbre süppedtem az ülésembe, nehogy egy eltévedt golyó megakadályozzon az oly nehezen kiharcolt és jóváhagyott távozásomban. Csökönnyösen imádkoztam, mint végig az egész háborúban. Hihetetlen, eszembe jutottak gyermekkori imáim: Ó, édes Istenem, hálát rebeg...

Magamnak is hihetetlen volt, mennyi régi elfelejtett magyar népdal és nóta jutott eszembe. Ezek a kedves szövegek bevilágították üres óráimat, tartalmat adtak egyedüllétemnek...

Az autóbusz Butmirba érkezett, ez volt a pokol küszöbe. Itt új megpróbáltatás várt ránk, de ezen minden városból távozonak át kellett esnie.

Sorba állítottak bennünket csomagjainkkal együtt. Ezekben a táskákban volt az összes vagyunk.

Mikor otthon pakoltam, tudtam, hogy mind az itt töltött 28 évemet kell begyömöszölni a csomagba. S végül miből is állt ez? Egy télikabát, néhány még jó állapotban levő praktikus ruhadarab, apró nosztalgikus haszontalanságok, egy-két imádott könyv. Ahogy álldogáltam a sorban, végignéztem útítársaimon. Mindenki meglepően csinosan, sőt, ragyogóan volt felöltözve. Csak a legszükségesebbeket volt szabad magunkkal vinni. A városban sokat beszéltek arról, hogy a menekülteknek nincs sehol sem becsületük, valószínű, hogy ezért is igyekeztünk minél jobb benyomást kelteni a majdani új környezetünkben. Múltak az órák, és mi csak várakoztunk rendületlenül, ide-oda toszogattak bennünket. Az alagút másik irányából hol élelmiszereket, hol katonákat, hol halottakat hoztak ki a harcterekről. Éjfél után aztán nagyon gyorsan megindítottak bennünket az alagút bejáratához, amely egy magánház garázsában volt. Hirtelen ereszkedtünk lefelé a mélybe, a csoport elején és végén egy-egy félig civilbe, félig uniformisba öltözött katona hajcsárként tuszkolt előre bennünket, az alagút földből volt kivájva, szélessége 120 cm és a magassága sem több, mint 140 cm. Gömnyedezve vonszoltuk magunkat, itt-ott valamilyen gázlámpa pislogott, különben mindenhol kísértetiesen sötét, két helyen, mint valami kísértet, két katona áldogált, és még jobban zavartak előre bennünket. Ez a hajsza a szabadságba vagy fél óráig tarthatott, de aki nem volt jó kondícióban, azt úgysem

engedték ki a városból..Valahol Hrasnica mezein jöttünk ki újból az alagútból. Itt más vezetők vettek át bennünket, és nekivágtunk az éjszakába, fel az Igman hegynek. A csomagom már elkezdett fesleni. Cibáltam, éreztem, hogy leesik az óráim, de a sötétben nem is kerestem, csak mentem tovább, a távolban állandóan géppuska csattogott. Végre megálltunk, felsorakoztunk és elkezdünk mászni az Igman hegységre. Igazi bércecs meredek helyek voltak, de vezetőink biztattak, hogy ide legalább nem lőnek. Valaki megsajnálta, átvette egyik táskám, már úgy is el akartam dobni, de felsegítette. Négykézláb a csúszós sziklákon, de felértünk egy pontra, a neve: "DOBRE VODE".

És itt már s z a b a d o k voltunk, s bár az új busz, amibe szálltunk, lámpák nélkül közlekedett, nehogy a katonaság ránk lőjjön Hadžići irányából, én felszabadultan nekivetkőztem és kicsavargattam csuromvizes holmijaim, a sötétben senki sem figyelt már

a társaira... Reggel négykor szabad területre, Tarčinba érkezünk : ezt az utat békeidőben 25 perc alatt tettük meg, most 14 óra kellett hozzá.Tovább már minden úri módra történt, Mostar romjain keresztül a horvát határig eljutva, a határőrök átnézték a papírjainkat és továbbengedtek bennünket. Metkovičnál megláttuk a sárguló, zöldellő mandarinültvényeket, a gyönyörű, ragyogó kék eget, s mindannyian úgy éreztük, hogy egyszerre nagyon gazdagok lettünk. A gyönyörű tiszta táj, a gazdag, erőteljes meleg színek, amelyek uralták, mind-mind a miénk volt ebben a pillanatban.

SOHA, DE SOHA NEM TETT BOLDOGABBÁ TÁJ,
MINT EZ A SOK SZÍNES FA, A SÖTÉTKÉK
ÉGBOLTOZAT.

Úgy éreztem: ennek a szabad kék égboltozatnak én egy kis parányi része vagyok, és csak hozzá tartozom.

